

Chamfort keresztje

Anyja „dame de compagnie”¹ volt, apját nem ismerte, ő maga, apja keresztneve után, egyszerűen a „Nicolas”² családnevet kapta. Anya és fia Auvergne-ből felköltözött Párizsba, ahol Nicolas kitűnő tanuló volt. Az egyház felé tett vargabetű után belevetette magát a bölcsészet világába. Chamfort, a szerelemgyerekek, a nőknek köszönhette a sikert, amely a végletekig elcsigázta testileg, és súlyos rendellenességekhez vezetett; mindamelllett jól fizetett szinekúrákhoz jutott, irodalmi díjakat kapott, és éles elméjének, sima modorának és barátai kedvességének köszönhetően színpadi sikereket aratott, aztán negyvenévesen Boileau auteuil-i birtokára vonult vissza, ahol beleszeretett Maine grófnőbe, a negyvennyolc éves „dame de compagnie”-ba, aki hat hónappal később meghalt. Szerelme elvesztése után visszatért Párizsba, cinikus mókamester és az udvar hivatalos liblingje lett. „Közársasági nézeteket vallok, de barátaim között nem egy akad, aki monarchikus méltóságot visel; kedvelem az önkéntes szegénységet, de gazdagok között élek. Az embernek – hitem szerint – szüksége van az ábrándokra, nekem pedig nincsenek ábrándjaim; a szenvedélyt hasznosabbnak vélem az értelemnél, én pedig immár nem is tudom, hogy mi a szenvedély.”³ A forradalom kitörésekor Chamfort, a született republikánus, barátja és csodálója, Mirabeau mellé szegődött. Utcasarkokon szónokolt, és az elsők között hatolt be a Bastille-ba. Habár minden járadékát elvesztette, lelkesen vetette bele magát a politikába, és olyan jelmondatok fűződnek a nevéhez, mint „Guerre aux châteaux, Paix aux chaumières!”⁴ vagy „Moi, tout; le reste rien! Voilà le despotisme. Moi, c’est un autre; un autre c’est moi: voilà la démocratie.”⁵ Bár figyelmeztették, hogy éles nyelvét nem fogják úgy tűrni, mint a régi rendszer alatt, hamar elkezdte a forradalom kiemelkedő személyiségeit kifigurázni és pellengérré állítani. 1793-ban saját sorsára ütött pecsétet a jakobinus erkölcs jellemzésével: „Sois mon frère ou je te tue.”⁶ „Je n’ai pas peur” mondta; „n’ai-je pas toujours marché au premier rang de la phalange républicaine?”⁷ Egy névtelen feljelentés következtében börtönbe került. Szabadon engedték, de csaknem azonnal újra letartóztatták. Elkerülendő, hogy saját választott pártja fossza meg a szabadságtól, kikérezkedett és fejbe lötte magát. A golyó eltörte az orrát és a szemén ment be. Ezután borotvával próbálta elválni a torkát. Sebeiből részlegesen felépült, de nem sokra rá tüdőgyulladásban meghalt. Utolsó szavai ezek voltak: „Je, m’en vais enfin de ce monde, où il faut que le cœur se brise ou se bronze.”⁸

Chamfort jellemének összetettsége a szerelemgyerekek alkati sajátosságából adódhatott: anyja iránti szenvedélyes szeretete általános szeretetéssé alakult, és ezt végül is az anyjához sok tekintetben hasonló feleségétől kívánta megkapni. A szeretetésséggel hasonlóképp heves járt: a fattyúkra oly jellemző neheztelés a társadalomra. Túlradó érzelmek a társadalmi egyenlőtlenség iránti érzéssel és éles elmével párosulva a forradalom kellős közepébe vetették, mégis egyike volt azon megfigyelőknek, akik képtelenek voltak nem észrevenni azoknak a hibáit, akik egy ideált próbáltak megvalósítani. Bár maga is hitt az ügyükben, filozófus volt, remény és kegyelem nélkül.

Külsőjét tekintve Chamfort magas volt és jóképű, fiatal korában valóságos Adonisz, később sápadt és kimerült; nagy fellángolásokkal élt, tüzét a szelleme adta. Mirabeau szerint „nemes és méltóságteljes volt”, csodálta „tête électrique”⁹-je miatt, Chateaubriand hideg kék szemét magasztalta. Az ő keresztje az, amit mindnyájan ismerünk, és amelynek megvan a veszélye, hogy hamarosan nagyon is elterjedté válik: a forradalmáré, akit a szokásai és az életmódja a régi rendszerhez kötnek, eszményei viszont az új mellett kötelezik el, aki bátor exhibicionizmus következtében kénytelen kimondani az igazságot mindkettőről, és éles nyelvű megjegyzéseiért ugyanannyi elismerést várhat Eszterág király komisszáraitól, mint amennyit Fadarab király udvaroncáitól kapott. Chamfort epeömléses mondásai figyelemreméltóak, de előfordul,

1 Társasági hölgy (*fr*).

2 Eredeti neve: Sébastien-Roch Nicolas.

3 Gábor György fordítása (Chamfort: Aforizmak, Európa, 1960).

4 „Háborút a kastélyok ellen! Békét a kunyhóknak!”

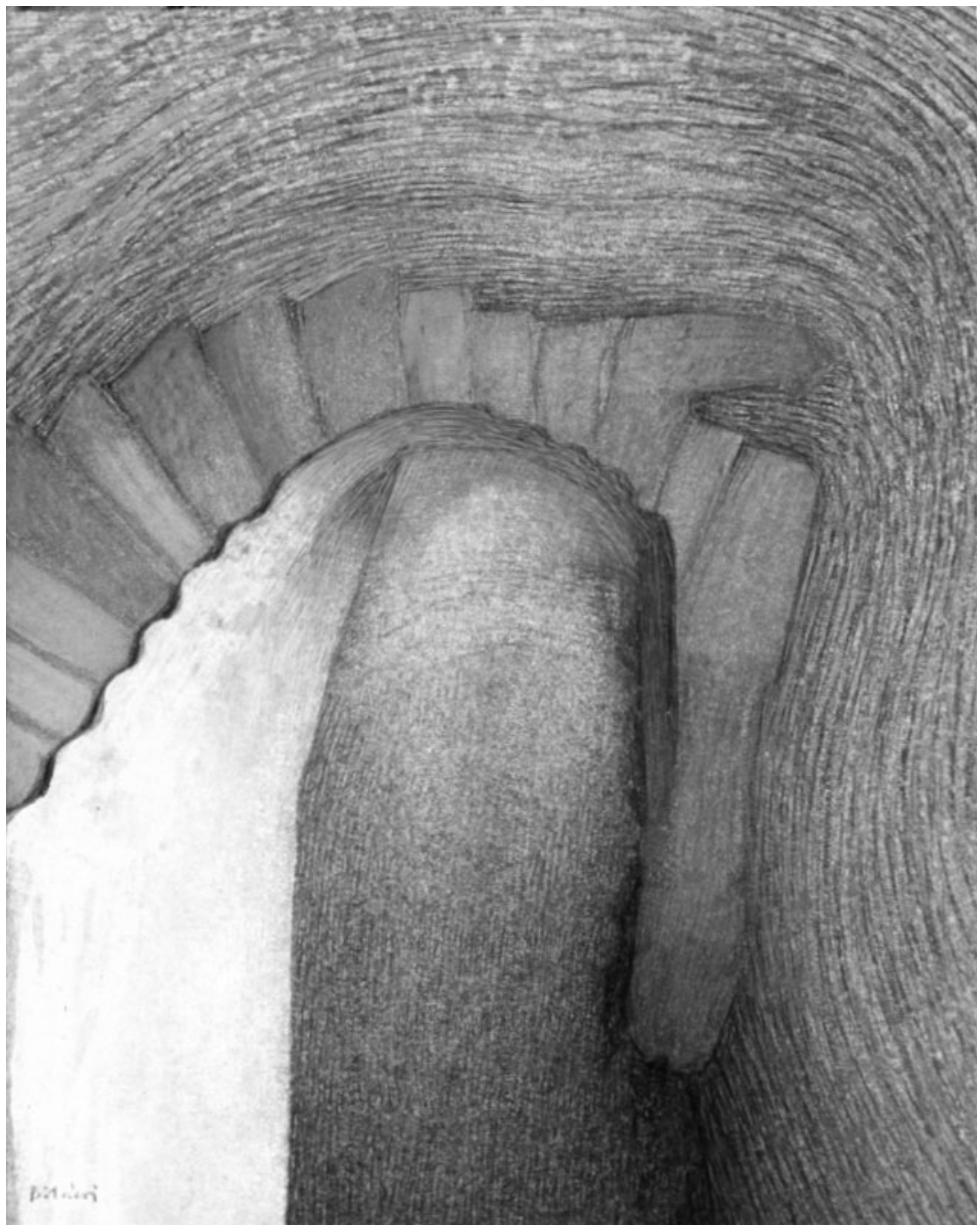
5 „Én minden vagyok, a többi semmi: íme, ez a zsarnokság. Én te vagyok, te én vagy: íme, ez a népi rendszer.” (Gábor György fordítása.)

6 „Légy a barátom, vagy megöllek.”

7 „Nem félek; hát nem mindig a forradalmi sereg első sorában meneteltem?”

8 „Távozom végre e világból, ahol a szív vagy meghasad, vagy megkérgesedik.”

9 „Delejes fej”.

hogy egy ponton túl vulgáris választékosságuk miatt idegesítővé válnak – nem így legutolsó és leginkább szerethető kirohanása, közvetlenül az után, hogy öngyilkosságot kísérelt meg. Egy barátjához beszél, a bensőséges ironia tőle megszokott, nyugodt hangnemében: „Que voulez-vous? Voilà ce que c’est que d’être maladroit de la main: on ne réussit à rien, pas même à se tuer.”¹⁰ És nekiállt elmagyarázni, hogy ahelyett, hogy agyonlőtte volna magát, a szemét nyomta ki és még a homloka alsó részét is átlukasztotta, aztán ahelyett, hogy elvágta volna a torkát, szétnyiszálta a nyakát, és még a mellét is összekaszabolta anélkül, hogy szíven sikerült volna szúrnia magát. „Enfin” vonja le a következtetést, „je me suis souvenu de Sénèque, et, en l’honneur de Sénèque, j’ai voulu m’ouvrir les veines; mais il était riche, lui; il avait tout à souhait, un bain bien chaud, enfin toutes ses aises; moi, je suis un pauvre diable, je n’ai rien de tout cela. Je me suis fait un mal horrible, et me voilà encore; mais j’ai la balle dans la tête, c’est là le principal. Un peu plus tôt, un peu plus tard, voilà tout.”¹¹

Imreh András fordítása

¹⁰ „Mit akar? Ilyen az, amikor valaki kétbalkezes: semmi nem sikerül, még meg sem tudja ölni magát.”

¹¹ „Végül is eszembe jutott Seneca, és Seneca tiszteletére föl akartam vágni az ereimet; de ő gazdag volt, mindene megvolt, amit csak kívánt: egy kád jó meleg víz és minden más kényelem; én viszont szegény ördög vagyok, nekem ezekből semmim sincs. Borzasztó hibát követtem el, és mégis itt vagyok; de golyóval a fejemben, és ez a fő. Idő kérdése az egész.”

JULIAN BARNES

Chamfort – a tapasztalat keserű bájitala

Camus a legmeggyőzőbb moralistának tartotta, sokkal nagyobbak La Rochefoucauld-nál; Nietzsche és John Stuart Mill mélységesen tisztelte; Puskin olvasta, és úgy írta meg az *Anyegin*-t, hogy művének főhőse is ezt tegye¹; Stendhal és a Goncourt-fivérek csodálattal emlegetik naplójegyzéseikben. Cyril Connolly – egy másik mélabús életigenlő és aforizmakedvelő – hosszasan idéz tőle esszéketében.² Mindezek ellenére Nicolas-Sébastien Roch de Chamfort (1741–1794) voltaképpen ismeretlen nálunk.

Ennek részben az elzárkózásunk az oka: nem fordítunk tőle eleget. És talán a műfaj, melyben egyetlen időtálló művét, a *Maximák és gondolatok, jellemeik és anekdoták, és rövid filozófiai dialógusokat* írta.³ Nem igazán kedveljük a böles könyvecskéket. Nem bánunk egy kis filozofálgatást az abrosz mellett, egy-két magvas gondolatot Boswell: *Samuel Johnson életéből*, vagy inkább regényekből („Általánosan elismert igazság...”). Viszont némi fenntartással fogadjuk, ha valaki irodalmivá csiszolja társadalommal, erkölccsel kapcsolatos megfigyeléseit, és azokat úgy tárja elénk, ahogy az ékszerész kiteszi a gyémántot a bársonyra. Mert már előfordult, hogy felsőbbeseknek, sznobnak vagy egyszerű hencegőnek találtunk egy ilyen illetőt.

Vegyünk három híres kitéltet; nevezhetjük őket maximának, epigrammának, apoftegmának⁴ – ahogy tetszik. Connolly: „Minden kövér emberben egy sovány raboskodik, aki vadul jelez, hogy szabadítsák ki.” Vegyük sorba kövér ismerőseinket. Mindegyik? Vadul? Most nem a fogyókúrázókról van szó. Igaz ez sokkal több emberre, mint a testes Connolly? Wilde: „A munka az iszákos osztály átka.” Könnyed, elegáns megfordítása az ismert mondásnak. De igaz-e? Igaz egyáltalán? Vagy csak egy hiú verbális mutatvány, amely legalább annyira hamis, mint amennyire öncélú? La Rochefoucauld: „Vannak emberek, akik sohasem lettek volna szerelmesek, ha sohasem hallottak volna beszélni a szerelemtől.” Ez sokkal meggyőzőbb és hatásosabb. De igaz-e végeredményben? Mindannyian tudunk olyanokról, akik „tévedésből” estek szerelembe; vagy közlik, hogy szerelmesek, pedig nem azok; csak hogy La Rochefoucauld nem ezt mondja. Ismét azon bukik meg az állítás, hogy túl sokat akar. Az élet, vonhatjuk le a tanulságot, nem sűrítendő bele egyetlen mondatba.

Chamfort nem ilyen. Camus különbséget tesz a maximák írói és a moralista között. A maxima hasonlít az egyenletre – a két oldala többnyire felcserélhető; nem véletlen, hogy a XVII. század a matematika és a maximák fénykora volt Franciaországban. De „minden igazsága önmagába zárt, és semmivel nincs több köze a tapasztaláshoz, mint egy algebrai képletnek.” Ennyit La Rochefoucauld-ról. Ugyanakkor egy moralista, mint Chamfort, ritkán ír maximákat, és elvéve gondolkodik ellentétpárokban, formulákban. „A hét legtalálóbb megjegyzése” nem az ő műfaja. A Goncourt-fivérek 1866. évi naplójában ez áll: Chamfort „szoklatosabb gondolatait papírra vető íróként. Amit ő nyújt, az a világ megértéséből leszűrött tanulság, a tapasztalat keserű bájitala.”

Auvergne⁵-ből származott. Törvénytelen gyerek volt, akit esze, szellemessége, megnyerő modora és külseje a párizsi elitbe emelt. Talleyrand, D’Alembert és Helvétius barátja lett; Mirabeau „delejes”-nek tartotta, akinek elég kicsit megdörzsölni a fejét, máris sziporkák pattannak ki belőle. Bejáratos volt az értelmiségi szalonokba, tagjává fogadta az akadémia, XV. Lajostól életjáradékot kapott egy közepes drámájáért, mert hatott vele a király könnyesatornáira. Látványos sikere kielégített volna egy átlagos feltörekvőt, de Chamfort intelligensebb – vagy büszkébb, vagy öngyűlölebb – volt annál, hogy beérje valami olyan egyszerűvel, mint az elégedettség, a boldogságról nem is beszélve. Sikere csupán szembesítette a saját és az őt megtapsoló társadalom ellentmondásaival. Íme az önarcképe:

1 VIII. fejezet, 35. versszak.

2 Cyril Vernon Connolly (1903–1974), angol irodalomkritikus, folyóirat-szerkesztő és író. Hivatkozott műve, *The Unquiet Grave* 1944-ben jelent meg először.

3 A megjegyzés a brit könyvkiadásra vonatkozik, de igaz a magyarra is. A röviden *Gondolatok*knak nevezett műnek csak töredéke jelent meg nálunk. Egyszer önálló kötetben: *Chamfort: Anekdóták* (1960), és többször válogatások részeként: *Gondolatok könyve – az aforizma francia mesterei*, *Bölcsességek könyve – aforizmak és szállóigék*, mind Gábor György (1902–1973) fordításában; *Íme az ember – a francia aforizma mesterei* (2004), Halasy-Nagy József (1885–1976) fordításában.

4 Apoftegma: az aforizmánál általában keményebb és meghökkentőbb szerzői állítás, minősítés.

5 Auvergne: tartomány Közép-Franciaországban, Burgundia déli szomszédja.

„Egész életem nyilvánvaló ellentmondásban áll elveimmel. Nem kedvelem az egyeduralt, mégis egy herceget és egy hercegnét szolgállok. Közismertek republikánus elveim, eközben sok arisztokrata barátom van, akit a király többször is kitüntetett. A szegénységet választottam, amit élvezek, de a gazdagokkal töltöm az időmet. Utálom a kitüntetések, mégis – ha felajánlották – elfogadtam néhányat. Az irodalom szinte az egyetlen vigaszom, de alig keresem az okos, szellemes emberek társaságát, és a Francia Akadémia üléseit sem látogatom. Továbbá úgy vélem, az embernek szüksége van illúziókra, pedig nekem egy sincs. A szenvedélyt célravezetőbbnek tartom az ésszerűségénél, ám belőlem kihalt minden szenvedély. És a lista vég nélkül folytatható.”

Chamfort részben e mindig beismert tökéletlensége miatt vonzó, emberi és modern. Az ember indítékainak elítélésében legalább olyan szigorú és gúnyos tud lenni, mint La Rochefoucauld. Csakhogy La Rochefoucauld világgképében, melyben minden emberi cselekvés mozgatórugója az önérdék, ő maga hallgatólagosan kivétel, fölötte áll az általa vizsgált népségnek. Ezzel szemben Chamfort önmagát is beleérti az általa elítélt emberiségbe, egészen pontosan: „Ha van tanulság: ostoba állat az ember.”

A bölcsességnek is inkább forrása a gyengeség, a kudarc, a szenvedés ismerete, mint az erő és a jólét. „Úgy vélem, két egyformán eszes és intelligens ember közül a gazdagnak született sosem fogja olyan jól ismerni az emberi természetet, társadalmat és szívet, mint a szegény. A helyzet az, hogy ahol a gazdag jól érezte magát, ott a szegény a gondolataival vigasztalódott.” Chamfort csak azokhoz képest volt szegény, akik közt forgolódott, a valóban szegényeknek általában nem jutott idejük a „gondolat vigaszára”. Viszont, mint házasságon kívül született gyerek, ismerte a megbélyegzettséget. Megszenvedte teste eltorzulását (vérhaj, lepra és vastagkór egyaránt felmerült ennek okaként, a modern tudomány végül a krónikus kússá vált immunhiány mellett döntött) és nemélete megcsappanását. Miután egészen negyvenéves koráig élvhajhász agglegény volt és bizonyos mértékig nőgyűlölő, váratlanul beleszeretett egy sebész feleségébe. Szerencséjükre a nej hamarosan előzvegyült, és a szerelmespár elköltözött Párizsból, hogy kiélje a városiakok vidéki idill iránti vonzalmát. A hölgy fél év múlva meghalt.

A másik tökéletlenség Chamfort életművében mutatkozik, és ennek iróniáját bizonyára ő maga is értékelte volna. Minden, ami életében megjelent tőle, amivel hírnevet szerzett magának – színművek, esszék, újságcikkek, az irodalom nagyjainak méltatása –, teljesen feledésbe merült. Viszont az egyetlen dolog, amely ismeretlen maradt életében, ha korlátozottan is, de fenntartotta a nevét az utókorok. Chamfort valamikor az 1780-as évek közepén kezdte el papírra vetni élettapasztalatait és a hozzájuk tartozó anekdotákat, idézeteket és párbeszédtrükköket. Nem tudni, mikor, és mi volt a szándéka az egyre gyarapodó anyaggal, egyáltalán ki akarta-e adni, és ha igen, hogyan csoportosította volna e jegyzetlapok tartalmát. A Chamfort halála és szellemi hagyatékának első kiadása között eltelt időben számos feljegyzése – talán kétezer is – eltűnt, mert azok rossz fényt vetettek valakire vagy valakikre. Mint Douglas Parmée⁶ megjegyzi, ami megmaradt: „romhalmaz az irodalomtudósoknak, kincstár a szerkesztőknek, akik tetszés szerint válogathatnak belőle”. Időnkénti kiadásuk fenntartotta Chamfort nevét, de mi – az utókor – nem lehetünk túlságosan büszkék arra, hogy értékeljük őt. Az utókor, mint írta: „csupán egy sor közvélemény. És elég egy pillantást vetni a mairai!”

Sainte-Beuve, a XIX. század legtermékenyebb és legbefolyásosabb kritikusa, igen szigorú ítéletet mondott Chamfort-ról: némely veretes mondata „értékálló fémpez”, de sok közülük hegyes nyílvevesszőként elsüvít, nem talál. Úgy tartotta, a *Gondolatok* „borzasztóak és epészek”, tehetsége nem ér fel eszéhez és eszméihez, moralizálása kirekesztő, a szerencsétlenséget balsorssá növeszti. Az, hogy „Aki negyvenéves korában nem embergűlölő, az sosem szerette az embereket”, csupán az agglegényekre igaz. Általánosabban: Chamfort egyetemesnek szánt meglátásai csak a társadalom legfelső, rég halott rétegére érvényesek. „Szerencsére, egy kevésbé mesterkéltséges társadalomban – amelyből nem vesztek ki a családi kötelek és a természetes érzelmek – igazságukat veszítik.” Sainte-Beuve szerint Chamfort nem állja ki az igazság végső próbáját.

Hogyan kell válaszolni a szűklátókörűség e vádjára? Először, rá kell mutatni, hogy a közvélemény-kutatóktól eltérően a bölcs nem reprezentatív minták vételezése alapján jut következtésekre. Freud igazságai csak a bécsi neurotikusok kicsiny, letűnt világára volnának érvényesek? Azután szemügyre vehetünk néhányat a belterjesnek mondott megállapítások közül. Itt van egy a hírnévről: „Egy olyan országban, ahol mindenki többnek akar látszani, sokan inkább csődbe mennek, mint hogy senkik legyenek.” Egy másikat a státusról: „Akarod tudni, mennyire megrontja az embereket a társadalmi pozíció? Nézd meg, milyenné lettek öregkorukra: az udvaronc, a bíró, az ügyész, a sebész és a többi.” Vagy a politikáról: „Azt képzeljük,

6 Douglas Parmée (1914–2008), angol nyelvészprofesszor (Cambridge), francia, német, olasz szerzők műveinek fordítója.

hogy a minisztereknek és a többi magas rangú hivatalnokoknak elvei vannak, mert hallottuk őket ezt mondani. Ezért nem kérünk tőlük semmit, ami arra késztené őket, hogy megsértsék ezeket az elveket. Hamar rájövünk azonban, hogy becsaptak minket, amikor meglátjuk elvtelenségeiket, melyeket merő megszokásból, reflexszerűen követnek el.”

Idejétmúlt igazságoknak tűnnek? Chamfort idézi Mirabeau-t, aki szerint egy jól felépített rendszerben mellékes az egyes miniszterek szerepe. „Olyan, mint amikor a kuttyák kaparnak. Mindegy milyen a pedigréjük, sem okosnak, sem jó szimatúnak nem kell lenniük, csak mozgatni kell a mancsukat. A gödör egyre mélyül, és majd csak előbukkan egy többé-kevésbé ehető csont.” Mindannyian ismerünk ilyen ebminisztert...

A politikai rendszerek változnak, a politikai ösztönök és szokások alig finomodnak. A társadalmi rendszerek hanyatlanak és kimúlnak, a feltörekvés vágya, az önelőmozdítás technikája marad. Szex, szerelem és ezek következményei? Chamfort, úgy látszik, e témát alaposabban taglalta annál, semhogy alkalmi nőgyűlölőnek tarthatnánk, és Camus megszidta őt, mert beleesett „az egyik legközönségesebb és legostobább hibába: általában lenézte a nőket”. De – Chamfort-ról lévén szó, aki bonyolultabb, sokoldalúbb és emberibb ennél – ő az, aki (szinte érzélgősen) ezt írja: „A házasságról szóló minden vicc ellenére, nem tudom, mi kivetnivaló van abban, ha egy 60 éves férfi feleségül vesz egy 56 éves nőt.” És tehet-e ilyen megállapítást az, aki megrögzött agglegény vagy nőgyűlölő? „A szerelemben minden igaz, és minden hamis; ez az egyetlen dolog, amelyről nem lehet képtelenséget mondani.” Chamfort sokféle, ellentmondásos, de mindig felvillanyoz, sosem keresi az olvasó kegyeit, és miközben vannak vitatható megállapításai, nagyon kevés az olyan, amelyre azt lehet mondani: „Ez nem igaz – akkor sem volt, ma sem az.” Az egyik kedvencem Douglas Parmée kifűnő válogatásából az, amelyik érezhetően magára a szerzőre is vonatkozik: „Az, hogy sok ötleted van, nem jelenti azt, hogy okos vagy, ahogy ha sok katonád van, abból sem következik, hogy jó tábornok vagy.”

Camus – anélkül, hogy Sainte-Beuve nevét említene – másképp viszonyul a szűklátókörűség vádjához. Igen, mondja, Chamfort az elitől írt, de nem általánosította véleményét e szűk rétegről. Az igazi moralista – ellentétben a maximák gyártóival – az emberi sajátosságok megfigyelője, akárcsak a regényíró. Ezért „valamiféle kusza regény”, „burkolt regény”, „szatiri-

kus regény” a *Gondolatok*. Valóban: „ha visszanyerhetnénk a mű belső összefüggésrendszerét, amelyet a szerző nem tárt elénk, valami sokkal magasabb rendűt kapnánk, mint a gondolatok összessége”.

E nagy ívű (és kissé túlzó) szándék jól mutatja Chamfort művének átfogóbb természetét. A *Gondolatok* nemcsak hosszan érlelt következtetéseket tartalmaznak az emberi természetről és viselkedésről, hanem anekdotákat, történeteket, rövid jellemrajzokat és vicceket is. „Életünk napjai közül az a leginkább kárba vesztett, amelyiken nem neveltünk.” Ezek adják meg könyvve alaphangját és légkört, s az érzést, hogy e szerző nekünk szól. Chamfort, a rejtett regényíró nemcsak a bölcsességeit akarja megosztani velünk, hanem a pletykáit is:

- Kegyed minden alattvalómmal ágyba bújt! – szólt XV. Lajos az egyik szeretőjéhez.
- Ó, felséges uram!
- Choiseul hercegével!
- Ő oly erős...
- Richelieu tábornaggal!
- Ő oly szellemes...
- Manville sem kivétel!
- Olyan szép lába van...
- És mit mond Aumont grófjára, aki nem rendelkezik ezekkel az erényekkel?
- Ó, uram! Ő oly nagy híve Felségednek!”

Felemás viszonya a társasághoz, melytől az elismerést várta, kezdetben visszahúzódsra és filozófiai elhatárolódásra, később az őket szervezetten elutasító, a forradalom támogatására készítette őt. Bár ez logikusnak és elvszerűnek látszik, közvetlen indítékai kevésbé világosak. Chateaubriand megdöbben, hogy valaki, aki ennyire ismeri az emberiséget, hogyan képes bármely ügy mellé odaállni. Sainte-Beuve úgy vélte, Chamfort halálos ellenszenve az ancien régime iránt alapvetően irodalmi indítatású: kedves, ifjú költőként tartották számon, és kegyesen ekként pártfogolták. Connolly mindezt annak tulajdonította, hogy „a házasságon kívül született Chamfort nagyon vágyott a szeretetre, és – a fattyúkra szintén jellemzően – ugyanilyen erősen haragudott a társadalomra”.

Mindegy melyik okot tartjuk valószínűbbnek, Chamfort – Connolly szóhasználatával élve – „kényszerhelyzetbe került” következtében:

„Mindannyian ismerjük e kényszerhelyzetet... a lázadóét, akit a magatartása és az életmódja a régi rendszerhez, az eszményei és a vonzalma az újhoz kötnek, és akit egyfajta hősiesség arra készítet, hogy mindkettőről megmondja az igazat; és aki ezért egyformán elismerést vár mindkét oldaltól.”

Amikor kitört a forradalom, Chamfort a barátja, Mirabeau oldalára állt. Utcasarkokon szónokolt, jelszavakat gyártott („Háborút a kastélyoknak, békét a kunyhóknak!”), és elsőként hatolt be a megrohmozott Bastille-ba. Hosszabban és elszántabban támogatta a forradalmat a magafajtaéknál. „Mit gondolt, a forradalom babazsúr?” – förmedt rá egy ingadozóra. Független szelleme azonban ekkor sem hagyta el. Amikor a falakon megjelent a „Testvériség vagy halál” jakobinus jelszó, ismerte annyira a politikát és az emberi természetet, hogy ekképpen fordítsa ki: „Légy a testvérem, vagy megöllek!”.

A forradalom nemsokára elkezdte felfalni gyermekeit. Chamfort, miután feljelentették, bebörtönözték, szabadon engedték, majd újabb bebörtönzéssel fenyegették, a filozófusok végső megoldásához folyamodott: maga ellen fordította a pisztolyt. Mindössze annyit ért el, hogy szétroncsolta az orrát és kilötte a jobb szemét. Aztán fogott egy borotvát – egyes beszámolók szerint kést –, elvágta a torkát, a csuklóját és a bokáját. A vértócsa, melyben feküdt, akkorára nőtt, hogy kibújt az ajtó alatt. Csodával határos módon életben maradt, és ezért – rá jellemzően – ismét a szegénységét okolta: „Seneca gazdag volt, mindene megvolt még az öngyilkossághoz is, beleértve a langyos fürdőt és a legjobb körülményeket, míg én, szegény ördög, nem engedhettem meg magamnak mindezt... De legalább van egy golyó a fejemben, és ez a lényeg.” Volt vagy nem, már kezdett felépülni, amikor egy orvos ügyetlensége végleg kifektette. Utolsó szavai ezek voltak: „Elhagyom ezt a világot, amelyben a szívnek vagy meg kell szakadnia, vagy bronzzá kell merevednie.” Igaz? Csak részben? Egyáltalán nem? Gondoljunk bele!

*Fordította és jegyzetekkel ellátta:
Szilágyi Mihály*

A romlás virágai¹

I.

A romlás virágai költészetünk mesterműve. A szó igazsága, az igaz legfelsőbb formája soha nem mutatkozott meg jobban. Úgy tekintek rá, mint egy fénysugárra. A Delacroix által festett Hamlet minden fehérje, feketéje és szürkéje benne van, valami túlvilági lehetetlen vörösséggel együtt. A szó igazsága minden kifejezésen felül áll. A szellem életét jelenti, amely immáron nem leírt dolog, hanem ön maga cselekszik. Eredeti, a lélek lakhelyéről származó igazság, amely különbözik a szavak értelmétől és erősebb a szavaknál.

Éppen a szó igazsága miatt lehetetlenség azonban Baudelaire-ről beszélni. Mit is lehetne tulajdonképpen mondani, ami nem csalóka, ami nem félrevezető vagy hazug? Erről még a legélesebb kritika is lemond, és beismeri a költészet tényének abszolút voltát. Itt még a legjobban felfegyverkezett rosszhiszeműség is felsül és nevetségessé válik. Baudelaire sokat szenvedett, szeretnének ezért békén hagyni. Az egyetemes után áhítozott. Hadd legyen immáron joga ahhoz, hogy elhalkuljon benne, mint egy zene, hogy eltűnjön a felhőkben.

De megesk néha, hogy a szellem valóban testet ölt – mármint hogy egy ember azt tekinti egyedüli céljának, hogy elmondja: az igazság meghatározó erőszakot szenvedhet el. Ilyenkor magányossá válhat, elszigetelhetik kortársai értetlen megnyilvánulásai, a hozzá nem méltó szereplési lehetőségek, középszerű szándékok. Arra kényszerül, hogy hamarosan mindenki profitálni akarjon az ő lényegi voltából.

Ez volt Baudelaire sorsa. Most már mindenki közös birtoka. Példaértékű életének köszönhetően szüntelenül fagatják.

II.

Kérdésem tehát az, hogyan jelenhetett meg a szó igazsága *A romlás virágaiban*.

Márpedig ha az nem csak tökéletes furcsaságával, negatív teológiaként működő szélsőségességével határozható meg, akkor a *beleegyezés* fogalmával definiálnám. Egy, az övétől eltérő, a saját hangjában eltávolodó hang egységre lép azzal, aki beszél. Tisztább a szavaknál, ezért örömet talál bennük. És az, ami van, illetve az, aminek lennie kellene, egy pillanatra megszűnnek egymással szemben álló világok lenni. Ebben az örökké lázas állapotban megbocsátanak egymásnak.

De hogyan is jöhetett létre ez a megnyugvás olyan gyakran *A romlás virágaiban*, éppen az erőszak és a zavar tetőfokán, ahol az ellentétek kimerülnek egymás hiábavaló üldözése közben, éppen ott, ahol soha semmi nem pihen? Először is el kell vetnem azt a feltevést, hogy ez valamilyen valláshoz való kötődés árán történne. Baudelaire nem beszél hitről, semelyiket nem érzi igazán a sajátjának. Semmilyen eretnokség nem ölt testet a *Szent Péter nemet mond*, és a *Sátán litániája* című versekben.

Annyi bizonyos, hogy Baudelaire költészetének más jellemzői – nyelvezete, bevallott céljai – sem hozzák létre láthatólag az általa kimondott igazságot. Formai jellemzőik lényegét tekintve *A romlás virágainak* versei a diskurzushoz tartoznak. A hangsúlyos leírások, a logikus gondolatok, a pontosan elmondott érzések olyan fogalmi összefüggéseket alkotnak, amelyek a legkevésbé sem törődnek avval, hogy mi történik a szavakkal. Akkor mit is talált ki Baudelaire a művészetben, ami megkülönbözteti Hugótól? Itt is, ott is ugyanazokkal az eszközökkel találkozunk, még ha a költészetükben megjelenő lelkiismeretet és a kitűzött célokat össze sem lehet hasonlítani egymással.

Ez Baudelaire titka. A diskurzus, ez a verbális hely, amitől Mallarmé el akart távolodni, ez a mi költői hagyományunk által túl szívesen is látogatott hely, az övé marad. Pedig a legrosszabb csapdákat tartalmazza, és nem ad az igazság számára semmilyen segítséget. A magam részéről erkölcsstelennek is tartom. Hiszen egy játék. A figyelmes csendben veszi kezdetét, ezáltal könnyen megszülethet az érzelem. Ám amikor verssé válik, olyan könnyű eszközt ad az érzelem számára, hogy az minden veszteség nélkül, simán elfecsérli magát azért, aki beszélt.

1 *A romlás virágai* esszé először 1955-ben jelent meg Baudelaire *Összes művei* előszavaként. Később Bonnefoy felvette a *Valószínűtlen és más esszék* című kötetébe: Yves Bonnefoy, *L'improbable et autres essais*, Gallimard, 1992, 31–40. o.

Ő viszont lehet őszinte is, hisz ki nem az? Az igazság azonban mielőtt pihenést hozna, egy hosszú erőszaktevel. A veszélytelen diskurzus pedig főleg retorika, vagyis hazugság, a költészetnek teljes joggal szemére vetett hiba.

III.

A diskurzus hazugsága abban áll, hogy megszünteti a többletet, a túlzást. A fogalomhoz kötődik, a dolgok lényegében a szilárd alapokon és biztosan állót, a Semmitől megtisztítottat keresi. A többlet viszont a lényeg felrepedése, a saját magunkról és mindenről való megfélemezés, a semmi okozta öröm, és szenvedés.

A fogalom elrejtja a halált. A diskurzus pedig hazugság, mert elvesz a világtól egy dolgot: a halált, és így mindent semmissé tesz. Minden a halál által létezik. És semmi sem igaz, ami nem a halálról tanúskodik.

Ha nincsen költészet diskurzus nélkül – márpedig ezt még maga Mallarmé is elismeri –, akkor hogyan is lehetne megmenteni az igazságát, a nagyságát a halál segítségül hívása nélkül? Annak makacs követelése nélkül, hogy elmondjuk a halált; vagy ami még jobb, hogy a halál beszéljen? De ehhez először is le kell rántani a leplet a megismert örömeiről és szenvedésekről. Aztán annak, aki beszél, azonosulnia kell a halállal.

Baudelaire megtette ezt a valószínűtlen lépést.

Megnevezte a halált. És miben állt ez a halál? A szellem gondja volt? A test kockázata, de korlátozható? A költészet – s Baudelaire óta ez a helyzet – gyakran veszélyes. A fizikai halál mindig is az emberben kezdődött. Csak éppen ezzel tisztában kell lenni.

Am olykor előfordult, hogy a költészet túlságosan is megszabadult ezen tudásától és kötelességétől, hogy egyszerű szellemi gyakorlattá válhasson. Túl sok lustaság vezette az igét. A túl sok világi könnyedség túlságosan is beszennyezte. A szellem már nem volt elegendő ahhoz, hogy megőrizze a költészet nemességét és ilyenkor minden úgy zajlik, mintha ahhoz, hogy megtisztuljon, igazi vérnek kellene folynia.

Vannak pillanatok, amikor a költészet bátor tette válik. Ez történt a sivár 1840-es évben, amikor is a Port-Royal bezárása, Phaedra halála óta már minden csak hazugság volt, talán Chateaubriand és Vigny száműzött, haragos és egyébként zavaros hangjait leszámítva.

Baudelaire megértette ezt. A halál, amit magában véghezvitt, igazi volt.

IV.

Jean-Paul Sartre bebizonyította, hogy Baudelaire már kora ifjúságában hozott egy soha meg nem tagadott döntést. Tévedett azonban ennek a döntésnek a tárgyát és okát illetően.

Baudelaire egy végzetes utat választott, egy olyan utat, amely a halálba vezet. Meghatározó, egymással összefüggő események sorozata volt az élete, amelyek mindegyike a halál eljövételét siettette. Ezen a távolodó úton, a betegség és az adósságok, a nagyon kemény, kényszerítő erkölcsi gátak, a perek stb. mind-mind a dekadencia megnyilvánulásai voltak. E fölött beszél a kezdetektől fogva – azóta, hogy Baudelaire írni kezd, Sarah-la-Louche-tel való megismerkedése óta – a költészet szava, parancsolóan és végzetesen. A költészet szava az, amely kért és kapott.

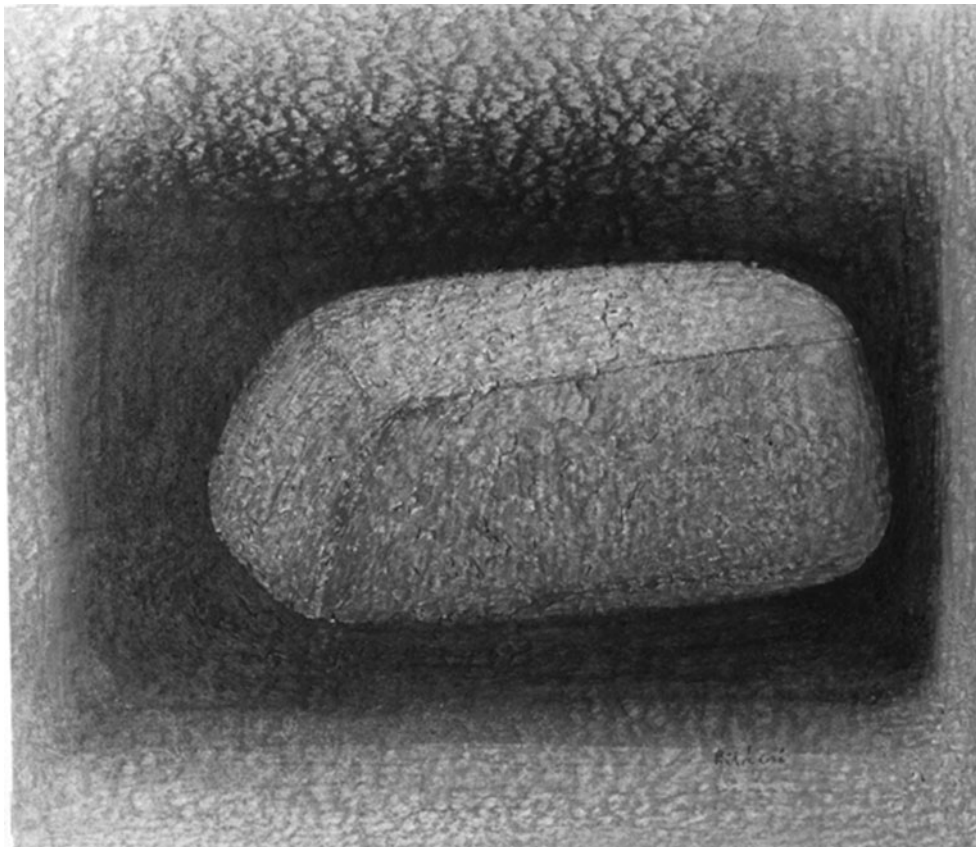
Baudelaire a halált választotta, azt, hogy a halál úgy nőjön meg benne, mint az öntudat, és hogy a halál által tehessen szert ismeretekre. Szigorú, önfeláldozó döntés. És a költészet-re nézve kockázatos döntés is egyben. Azon felül, hogy mélységes különbözősége miatt félreértették, hogy nem voltak barátai, akikben megbízhatott volna, ami akár ördögi némaságba is torkollhat, Baudelaire-nek még az értelme kihunyását is meg kellett élnie, amiért pedig oly sok mindent kockáztatott. Azért, hogy ez megvalósulhasson, azt a megannyi fáradságos munka, és a végső afázia bizonyítja. És ez tudatos lépés volt, erről tanúskodik a *Röppentyűk* is. De van ennél még rosszabb is. A legnagyobb veszély az, hogy költészete, amelyet a halál által végre megkaphatott volna, és igaz módon szólhatott volna, a legnagyobb megpróbáltatás során már csak a nyomor és a gyász szavait volt képes kiejteni.

De tudjuk, hogy Charles Baudelaire-től végül nem tagadtatott meg az igazság.

V.

A cselekvő halál megalapozta az *igazi diskurzus* lehetőségét.

A költői diskurzus, amelynek szerepe megváltozik Baudelaire-nél – már nem az érzelmek komédiája többé, hanem egy olyan hang bevezetése, amely a veszteséget akarja, leírja és súlyosbítja a halálos folyamatot –, amelynek köszönhetően a természete is megváltozik. Ez a diskurzus, amely rejtegette a halált, most megszabadul az általa használt, nyomorúságos ravaszságoktól. Megszabadult a festőtől, a díszítéstől. Az érzelmek ismételtetésé-

től. Megszabadult a mindent elmondani akaró, a világból mindent megnevezni és megragadni akaró romantikus mohóságtól, amely nem mond semmit, mert elhallgatja a lényegét. És Baudelaire-nél a világ színháza, amelyben Hugo árnyékokat hívott életre, Napóleont vagy Kanut-t, egy olyan színházzá alakul, ahol az evidencia, az emberi test lép a középpontba.

A test, a hely, az arc. Kozmikus méreteket öltenek, mihelyt halandókká válnak, s *A romlás virágaiban* a diskurzus új horizontját és üdvözülését jelentik.

A test eljártssza a semmit, a diskurzus pedig megfogalmazza. Ez *A szép hajó* és *Az ékszerek* című versekben megjelenő tiszta és kölcsönös aktus jelentése. A számára kedves helyen lakozó halál és a figyelmes szó alkotják a költészetet létrehozni képes mély hangot.

Egyetlen *Délie*² vagy *Olive*³ sem szerepel *A romlás virágaiban*. Semmilyen mítosz nem növeli a távolságot a szó és az érzékelhető világ között. A szó igazsága közvetlenül e kettő találkozásából származik, irodalmunkban először tudatosan és meztelenül, a megsebzett test és a halhatatlan nyelv találkozásából.

VI.

Ha egy életmű érzékeny aspektusáról való elmélkedés nem lenne parafrázis, akkor hosszasan lehetne írni arról, hogy hogyan nyert Baudelaire a halál által új életet. A legegyszerűbb igazság is milyen színes tárgyakkal jelenik meg, akárcsak Chardinnél vagy Manet-nál! Milyen gyönyörűen váltakozik egymással a távol lévő nap és az éjszakák! Milyen szépen nyílnak meg a szívek a köd befogadására!

Leginkább a *Találkozás egy ismeretlennel* vagy *A balkon* című verseket érdemes ehhez elolvasnunk. Baudelaire, mint ahogy azt kezdetekben mondtam, elsősorban fényt hozott a költészetbe. Leírni mindezt képtelenség. Lehetővé teszi ellenben, hogy az ember jobban érezze magát valahol máshol, egy olyan világban, amelyet újra és újra meg kell nevezni.

2 Maurice Scève (1500–1560), a XVI. századi francia reneszánsz költészet kiemelkedő alakjának műve az 1544-ben kiadott *Délie* című verseskötet, amelyben a költő a Délie nevet viselő hölgy iránt érzett reménytelen szerelméről ír. Nagy hatással voltak szerelmi költészetére Petrarca Laurának írt szonettjei. A ford.

3 Joachim du Bellay (1522–1560) a XVI. századi francia költészet kiemelkedő alakja. 1549-ben adta ki *Olive* című szonettgyűjteményét, amelynek főszereplője, Olive egy képzeletbeli szerető. Du Bellay-re is nagy hatással volt Petrarca költészete, ezen felül az ókori mitológiából is számos elemet beleszótt verseibe. A ford.

VII.

Ha túl nagy jelentőséget tulajdonítanánk azonban ennek a fénynek, akkor leegyszerűsíténék *A romlás virágait*. A halál tisztaságán kívül néma fájdalom van ebben a könyvben, egy másik hang, kopár és reménytelen.

Baudelaire sátánizmusa csak díszlet. Pierre Jean Jouve helyesen mutatott rá erre. Egy olyan társadalomban, amely gyűlölte az örökkévalót, Baudelaire úgy tekintett a rosszra, mint az abszolútum feltámadására. De nem csak ez a kihívás járulhatott hozzá a sátánizmusához. Haragot, neheztlést érzett egy túl erős vallással szemben, amelyet úgy felnagyított a műveiben, hogy megváltoztatta az értelmét. Az igazi hit nélkül ráerőszakolt Istentől elsősorban az erkölcsi tiltásokat kellett elszenvednie. Ezek az erkölcsi tiltások pedig szemben álltak, legálábbis pályája elején, a sikerével.

Baudelaire sokat szenvedett attól, hogy kevésbé volt lázadó, mint ahogy azt hitte.

Az elfogadott értékek ellentmondtak a halálos élet értékeinek. A halált létrehozó jó nem volt összeegyeztethető a katolicizmus által hirdetett jóval. És a tiszta örömben, amely a költő lándzsájának hegye, Baudelaire szerint eltörött a jó. Az öröm élvezetté változott. Annak a gondolatnak a hatására, hogy bűnös a világunk. Hogy nem marad semmi a tisztaságból az eredendő bűn és a kárhozat után. Ennek fényében maga a halál lehet jó is, rossz is. A halál elvesztette tisztaságát. És veszített a létéből is, hiszen már csak egy küszöb, amin túl az egyedüli igaz halál, a kárhozat található. Baudelaire nem követte egészen a végsőig a keresztény tanítást. De az általa megalkotott test színházán sem vesszük már gyakran észre a testi halált. Az evilági büntetés sötét színeit veszi fel, elvész a nyomorékság, az öregség és a nyomor látványában, s így megtagadja magát, a tragédia drámává, a sors szenvedéssé, a lényeg magasztalása pedig az idő hosszú kínjának lealacsonyításává válik.

A nappal így eltűnik Baudelaire költészetéből. Ez az életmű másik oldala, amelyben a boldogtalanság nyilvánul meg és győzedelmeskedik a szépség felett. Ez utóbbit néha még ki is figurázza, vagy kegyetlenül, dekadens formáiban festi meg. Baudelaire ilyenkor nagyon messze járt a kezdeti szigorú következetességétől. A hamuszürke és vasszínű ég alatt (*a Beatrice* című vers egére gondolok) tétovázik, mindentől megfosztva. A halálból erőt akart meríteni. Ám csak egy beszenyezett világot kapott. Attól félt tehát, gögösen, hogy csak hiábavaló szó volt: csak egy *koldus*, mondja, vagy *bohóc*.

Csalódott a költészetben. Talán ezen a ponton hallgatott el Rimbaud. Meglehet ugyanakkor, hogy a világból származó akadály szükségszerűen rombolást hoz a költészetbe. Meglehet, hogy a költészet nem más, csupán kilátástalan reménykedés.

A romlás virágainak, vagyis Baudelaire költészetének legállandóbb jellemvonása mindennek ellenére mégiscsak a hatalmas alkotói energia léte marad.

És zavarodottsága tetőfokán Baudelaire újra talpra állt, különös, vegyes, sötét igazsággal teli képekben írt, ahol a bűnből származó halál ismét tisztán újjászületni készült: kettős képekben – példának okáért az *Egy mártír* című versben –, a paradox gondolatban. A mély dionüszoszhoz társult egyfajta janzenizmus. De még a reménytelenségben is újjáteremtődik az üdvözülés homályos gondolata. Baudelaire érezte, hogy közel van az igazság. *Lángol*, ha szabad így mondanom, ő a legnagyobb költő, vad, pontos... Mégsem tudta elszakítani a szomorú leplet. A legszebb lángokhoz méltó fontos tárgyat továbbra is sár borította.

Ilyenkor szarkasztikussá vált. Szeretni akarta ezt az üres világot. Menekülni akart, mint Villon vagy Maynard a szerelem igazságának köszönhetően.

VIII.

Meglehet, hogy Charles Baudelaire látta, miképpen torzulnak el szép lassan szellemi törekvései. Elveszett maga is, és elvesztette ezt a veszteséget, ezt a kettős szenvedélyt, amelyek közül a másodiknak az igazi halála előtt egy évvel megtörtént szellemi leépülés lett a jelképe.

A romlás virágaira, ezekre a „*beteges virágokra*” mégis szinte szent könyvként tekintünk. A transzcendencia után való vágyakozásunk nyugtalan pihenésre lelt benne.

Baudelaire újraélesztette a költészetbe beleíródó önfeláldozás nagy eszméjét.

Amikor Isten sokak számára megszűnt létezni, kitalálta, hogy a halál hatékony lehet. Egyedül csak a halál képes az elvesztett lét egészségét helyreállítani. S valóban, Mallarmé, Proust, Artaud és Jouve – *A romlás virágai* örökösének – életművén keresztül a halál a lelkek szolgálólányává vált: egy végre szabad és tiszta világban.

A halál beteljesíti az ige sorsát. A vallásos érzés előtt, hosszú bolyongása végén, kitárja a költészet otthonának ajtaját.

Schneller Dóra fordítása